

бордового кольору. На мене нанесли білий клоунський грим, щоб хоч якось збити цей «рум'янець», але він не допоміг. Мені було так соромно...

Після цих проб мене затвердили на роль. Пам'ятаю, що на зйомках була страшенно скута, повний «зажим»! Режисер каже: «Кліпни очима». Я зробила це. А він мені: «Ну от, умієш. А чого ж ти в кадрі не кліпаєш?». (Сміється). І дійсно, у фільмі видно, що в мене перелякані очі, тож коли я переглядаю нині цю стрічку, кажу сама собі: «Це не я: ні внутрішньо, ні зовні». Тоді я мало що тямала в сценарії, а тепер розумію, що Томашпольський зняв «артхаус». Далі в кіно була 8-річна пауза, бо майже нічого не знімали в Україні. У мене був чудовий епізод у стрічці Олега Бійми «Острів любові». Вважаю, що цього режисера незаслужено витіснили з професії... Це велика помилка. (З сумом). І ця внутрішня інтелігентність, яка так імпонує на майданчику, яка допомагає розкриватися акторам, у житті їм заважає, бо вони не можуть бути зухвалими і пробивними.

«Я ніколи не відриваю себе від суспільства»

– Окрім роботи в театрі, кіно і на телебаченні, ви берете активну участь у громадських і соціальних проектах. Де берете енергію і силу для всіх справ?

– Просто мені не байдуже. Як у класика: «О, не однаково мені...». Це лише здається, що в мене багато театру, кіно... Насправді зйомки були в жовтні 2019-го. У Хачатура Василяна та Олександра Бикова в повнометражному фільмі «Злегка прочинені двері», де мені дісталася цікава роль Катерини. Та епізодична роль Жінки в капелюсі у стрічці «Я працюю на цвинтарі» Олексія Тараненка. Після «Гнізда горлиці» у мене мало роботи. І все ж вихідних немає. Не буває такого, що я тиждень лежу на дивані і не знаю, за що взятися. На карантині у мене був міжнародний проект зоом-читка п'єси «Непритомність» Марюса Івашківчуса за книгою Нобелівської лауреатки Світлани Алексієвич «Цинкові хлопчики» в режисурі Оскараса Коршуноваса. Ще я започаткувала відеопроєкт на підтримку онкохворих дітей «Зіркові казки». Автори – актори, музиканти, журналісти – читають свої казки. Також закінчила озвучувати український мультфільм Анатолія Лавренишина «Віктор Робот». Щодо моєї громадянської позиції, я ніколи не відриваю себе від суспільства. Переконана, що мистецтво не може бути від нього відокремлене. Прикро за театри, які відмовилися підтримати Олега Сенцова під час його голодування: не захотіли вийти у фіналі вистави з написами #Free_Sencov. І це не російськомовні театри!

Це у мене, мабуть, із дитинства закладено. Коли я виходила на вулицю з купою іграшок, то додому поверталася вже з порожньою торбинкою. Не можу пройти повз чуже горе. У юності читала у Станіславського, що актор – це той, у кого болить серце за чуже розбите колінце... І оці чужі «розбиті колінця» мені завжди болять. За всіх... І в останню чергу за себе. Родина заклала в мені ці основи доброти і милосердя. Багато передалося від моєї мами, бо таку скромну, чуйну і терплячу людину не часто зустрінеш... Я зовсім інша у житті, ніж моя мама. Але мені, як і їй, – не однаково...

Усмішка Миколи Яковченка

Лариса Брюховецька

Микола Яковченко у фільмі «Вій» за Миколою Гоголем. Режисери К. Єршов, Г. Кропачов. 1967.

Українці здавна відзначалися здоровим почуттям гумору, а тому цінували своїх комедійних акторів. Багато хто дивився – і не раз – знамениту стрічку «За двома зайцями» і пам'ятає Прокопа Сірка. А хто дивився на сцені або слухав по радіо виставу «Фараони» за п'єсою Олекси Коломійця, відразу згадає неповторний голос Яковченка...

Микола Яковченко народився на стику епох – 1900 року, в сім'ї помічника керуючого астраханським рибним промислом. Мати майбутнього актора була домогосподаркою. Він був найстаршим серед п'яťох дітей. Діти, онук і племінники ще за життя Миколи Федоровича зазначали: календарного дня народження він не святкував ніколи. Зате регулярно справляв іменини – 19 грудня, в день святого Миколи Чудотворця.

Рід Яковченків бере початок з донських козаків. Сім'я з-під Ростова переїхала до Прилук Полтавської губернії. Вона вирізнялася патріархальним устроєм, потяг до мистецтва в родині не особливо заохочували. Однак, закінчивши церковно-приходську школу і вступивши до гімназії, Микола захопився художньою самодіяльністю, свої перші ролі він зіграв у аматорському театрі.

У фахове акторське життя поринув на початку 1920-х, кочував по різних театрах України. Врешті, з 1927 на запрошення Гната Юри почав працювати в Київському театрі ім. І. Франка, беручи участь у виставах як класичного репертуару, так і за сучасними п'єсами, зокрема, Олександра Корнійчука (Терентій Бублик у «Платоні Кречеті», Довгоносик «В степах України») і Олексія Коломійця (Оверко у «Фараонах»).

Серед фільмів-вистав Київської кіностудії одна з найперших – «Мартин Боруля», де Яковченко зіграв чиновника Трандальова. Тож, починаючи з 1953 року, він не розлучається з кіно – впродовж 20 років знімається безперервно. Навіть дивно, як, майже постійно перебуваючи в кіно-експедиціях, йому вдавалося не підводити свого театру, у

виставах якого був задіяний. Власне, його театральні ролі – Трандальова і згодом Опецьковського у «Шельменку-денщику» за Григорієм Квіткою-Основ'яненком (1957) перекочували на екран. Режисером «Шельменка» був Віктор Іванов, який після цього присвятив себе жанру кінокомедії. Зазвичай грав Яковченко ролі другого плану. По суті, всі режисери українського кіно, не позбавлені почуття гумору, хотіли бачити його у своїх фільмах, тому жодна створена в Україні кінокомедія без нього, носія національного гумору, не обходилась. А в другій половині 1950-х численність комедій і поява хороших комедійних акторів (згадаймо також Миколу Пішванова і Михайла Крамара) пояснюється суспільним відпущенням після пережитих потрясінь Другої світової війни і сталінщини.

У постаті Миколи Яковченка криється один із парадоксів мистецтва: фахові критики вважають жанр несерйозним, розважальним. Натомість широкий глядач, який уміє цінувати гумор, серед улюблених акторів неодмінно назве Яковченка. Його любили й українські драматурги, і театральні режисери 1950-х. А його персонажі, навіть у комедіях про сучасне життя, відсилали до традицій української драматургії XIX століття – Івана Котляревського з «Москалем-чарівником», Квітки-Основ'яненка з «Шельменком-денщиком» і «Сватанням на Гончарівці», творами, де серйозне (зокрема проблема стосунків українців з москалями) одягалось у шати комічного, а в результаті ставало корисною поживою для найширшого глядача. На відміну від сучасних телевізійних коміків, гумор тих давніх часів був, по-перше, занурений у національну сміхову культуру, по-друге, відзначався мудрістю й цікавими підтекстами, мав великий запас актуальності, а по-третє, підтримував глядачів, повертав їм здатність сміятися і радіти життю. «Яковченко, – писав композитор Володимир Губа, – як мені здається, уособлював у своїй ментальності – не тільки акторській, а й соціальній, духовно-християнській, – точку перетину багатьох поколінь. <...> Це люди, які ніколи не згиналися під диктатом ідеології, які її заперечували своєю усмішкою, своїм доброзичливим ставленням до життя»¹.

Микола Яковченко знімався переважно в українських фільмах. Але не тільки. Режисер Анатолій Гранік 1955 року ставив комедію «Максим Перепелиця» про молодого бійця радянської армії на студії «Ленфільм». Актор зіграв Кіндрата – батька головного героя, який живе в Яблунівці, українському селі, де нерідко можна зустріти таких персонажів, як старий Перепелиця (колеритний тип батька-українця), що готовий, коли щось не так, навіть відлупцювати своє кохане чадо.

У «Максими Перепелиці» ще відчутний шлейф минулого лакування і разом з тим повертаються вічні колізії комедії ситуацій. Наприклад, Максим (Леонід Биков), який проявив себе під час військових навчань, дістає можливість приїхати у відпустку в рідне село. Виправка, гарно припасована сержантська форма – як не замилюватись таким

Микола Яковченко, Володимир Олексієнко у фільмі «Дід лівого крайнього». Режисер Леонід Осика. Кіностудія ім. О. Довженка, 1973.

юнаком! Та недалеко від рідної хати трапляється йому дід Мусій, котрий, побачивши Максима, на радощах починає демонструвати свої знання армійських команд і... звалюється в яму. Як рятував його Максим, ми не бачимо, але нам показують його появу додому: босого, в драному піджаку. Батько, не знаючи, що трапилось, сприймає це як ганьбу і в гніві трощить посуд на святковому столі, а перелякані гості кидаються врозтіч. Щоправда, дід Мусій, що нагодився, його заспокоїв. Гнів Яковченкового героя зрозумілий, адже він пишався своїм сином, якого до армії вважали в селі шалапутом, а тут така каверза. І те, що актор робив перед камерою, було природним виявом батьківської поведінки, хоча глядач, котрий був «у курсі», сприймав це саме як розіграну перед камерою комедію.

Кожен, хто писав про Миколу Яковченка, не оминав нагоди нагадати про його обличчя. Воно було настільки виразним і своєрідним, що акторові не треба було докладати особливих зусиль, щоб викликати сміх. Ще одна його пам'ятна риса: вже можна видавати книжку історій про його походеньки по гастрономах, некеровану поведінку і в театрі, і на знімальних майданчиках, його готовність комунікувати з ким завгодно за чаркою. І яких тільки назв він не удостоювався: «Довгоносик усіх часів і народів», «неперевершений телепень», «сміхотворець», «хохмач». А чого варта його знаменита відповідь на запитання молодого актора: «Скільки ви, Миколо Федоровичу, випили за своє життя горілки?». – «Не переплинеш»... Так, його потяг до алкоголю створював немало проблем під час знімань – з цього приводу також циркулює чимало анекдотичних історій. Тож не дивно, що в спогадах різних колег Яковченко-людина заслоняє Яковченка-актора. У нас інше завдання – спробувати розкрити своєрідність саме Яковченка-актора, хоча за всієї невиваженості й позірної простоти його гри зробити це непросто.

Найголовніше в характеристиці його лицедійства – вміння цінувати любов широкого кола глядачів. Як у Франції йшли в кінотеатри на Габена, незалежно від мистецької якості фільму, так в Україні йшли на Яковченка, хоча той, на відміну від Габена, з'являвся на екрані ненадовго. Про-

¹ Губа В. «Дід лівого крайнього»: на межі соціального табу // Кіно-Театр. – 2002. – № 3 (41). – С. 19.

Микола Яковченко у фільмі «Максим Перепелиця».
Режисер Анатолій Граник. «Ленфільм», 1955.

те, за словами актора Олексія Петухова, він створював навколо себе тепло, радість, життя і свято. Тож забезпечував фільму і гумор, і національну своєрідність, і успіх. Звичайно, кінокомедії високої мистецької вартості – явище рідкісне. І природа комічного різна. Проте в кожній ролі, навіть найменшій, він був органічний.

Фільм 1958 року «Перший парубок» Сергія Параджанова також належить до комедій, щоправда, дещо дивних, бо смішного там мало. Йдеться про сільську молодь, яка вміє не тільки завзято працювати в супроводі пісень, а й весело проводити дозвілля (чим не «Трактористи»?). Тільки головні герої Юшка (Георгій Карпов) і Одарка (Людмила Сосяра), хоч ніби й викроєні за лекалами комедій Пир'єва, вже не такі однозначні. Кохаючи одне одного, самі ж створюють на шляху до взаємності численні проблеми. Довкола цього режисер вибудовує колізії, які сприймаються не зовсім як комічні, бо у ставленні Одарки до Юшки є щось таке, що принижує людську гідність хлопця. І тільки тоді, коли той уже перестав звертати на Одарку увагу, вона таки зрозуміла, що кохає його. На тлі перипетій з головними персонажами дід Терешко Миколи Яковченка сприймається класичним комедійним персонажем. Дід працює сторожем, охороняє колгоспну техніку. Посада важлива з огляду на те, що колгосп великий і заможний. Юшка – механізатор. Він, хоч і шалапут та задавака, але завжди готовий прийти на допомогу. Саме в такий момент йому знадобився трактор. Дід Терешко трактора не дає, Юшка його обдурює, зачинивши в сторожовій будці. Наступного разу хлопець просить мотоцикл. Цього разу дід Терешко бере реванш і зачиняє хлопця в будці. А ще в дідові вуста вкладено слова про бджіл, які своїм гудінням заколисують і тим самим «усипляють мою бдітьність»... Втім, на заваді комізму ставали чиновники: про це згадував один із співавторів сценарію. «Футболіст команди противника дає воротарю Юшці півлітра, щоб той пропустив гол. Юшка в гніві шпурляє пляшку. Вона летить. А тут сидить престарілий сторож (артист Яковченко) і від нудьги клює носом. Аж раптом прямо перед ним у пісок падає пляшка. Він хапає півлітра, притискає до грудей, вилуплює очі й шепоче: «Манна небесна!». Дикий регіт. Я потираю руки. І раптом піднімається істеричка, редактор Міністерства кінематографії, і верещить: «Вирізати негайно! Щойно ЦК

прийняв рішення по боротьбі з алкоголізмом!». І епізод з улюбленим коміком було вирізано»².

Траплялося так, що Микола Яковченко знімався впродовж року в чотирьох і більше фільмах. Плодовитий режисер російського кіно Олександр Роу, фахівець у жанрі казки, поставив 1961 року «Вечори на хуторі біля Диканьки» за Гоголем, запросивши на роль чаклуна Пацюка Миколу Яковченка. Трюк з варениками, які самі стрибають до рота меланхолійного Пацюка, запам'ятовується. Як і сам Пацюк, який вимовляє у фільмі одну-єдину фразу. На прохання Вакули про допомогу говорить: «Не треба чорта шукати, якщо він у тебе за плечима».

Того ж року на кіностудії ім. О. Довженка палкий прихильник жанру кінокомедії Віктор Іванов створив стрічку, якій судилося довге і щасливе життя, – комедію «За двома зайцями» за Іваном Нечуєм-Левицьким та Михайлом Старицьким. Роль простака – Прокопа Свиридовича Сірка – дісталась Миколі Яковченку. Неповторні міміка і голос актора вносять до цієї іскристої комедії важливу барву, бо зрозуміло, що обмеженість і разом з тим гонор Проні Прокопівни – це спадкове. Хоча в гонорі вона перевершила батька й помикає «папінькой» і «мамінькой», адже на горизонті замаячило сватання, та й жених «завидний». А в сцені сватання, коли Голохвастов бесідує з Прониними батьками, реакція Прокопа Свиридовича – просто шедевр комічного на екрані. В блискучому акторському ансамблі Микола Яковченко здобув заслужену славу й продовжував зніматись.

У численному переліку ролей Яковченка є чимало однотипних: він грав сватів, кумів, сторожів, двірників, сусідів. Завжди колоритними були його діди: дід Северига («Яблуко розбрату»), дід Євген («Варчина земля»), дід Максим («Між високими хлібами»). У воєнному фільмі «На Київському напрямі» Володимира Денисенка зіграв двірника, роль та крихітна, але вривається в пам'ять, бо на екрані постає жива, сердечна, пригнічена спільним горем, але не зламана людина.

1970-го мистецька спільнота вітала Миколу Федоровича з 70-річчям. Журнал «Новини кіноекрану» писав у жартівливому вітанні: «Згадайте, скільки разів Миколу Федоровича ви у гримі (до невпізнання) бачили? Боюся, що не згадаєте. Йому й не потрібен грим той – він й природні дані чудові має. На сцені й на екрані залишається ніби самим собою. Але щоразу – іншим...»

Молодші колеги, актори театру імені Івана Франка з нагоди сімдесятиріччя його пісню увіншували (на мотив «Іхав козак за Дунай»):

На екрані завжди модні

Персонажі благородні

А коли вже щось не той,

То говорять: «Не герой».

Він не грав героїв дивних,

Він – все більше в негативних,

Й хоч не грав Фанфан-Тюльпана,

Але й він – герой екрана!»³

² Лубенський П. Як знімався «Перший парубок» // Кіно-Театр. – 1999. – № 3. – С. 8.

³ Молякевич Д. Наш Микола Федорович // Новини кіноекрану. – 1970. – № 9. – С. 16.

Головна роль Яковченку дісталась аж на самому фініші життя. Віталій Юрченко, редактор кіностудії ім. Довженка й дослідник українського кіно, високо оцінюючи сценарій «Дід лівого крайнього», назвав цей фільм Леоніда Осики найзагадковішим у його біографії. Чому? Режисер збирався знімати його після «Камінного хреста». Команда була майже та сама: сценарій написав разом з Драчем, оператором був Валерій Квас, композитором – Володимир Губа, знімалися актори Борислав Брондуков, Костянтин Степанков, Василь Симчич, Антоніна Лефтії. «Але сценарій не задовольняв керівництво, і Осику зняв “Захара Беркута”. А потім знову повернувся до свого задуму. З тою ж командою, але підсиленою. Бо у головній ролі мав зніматися Микола Яковченко. На нього, власне кажучи, і був розрахований сценарій. <...>

Яковченко – актор унікальний. Якщо навіть уявити собі такого умовного глядача, котрий бачив усіх акторів світу, він не знайде для Яковченка аналогій»⁴.

Тобто були всі передумови для того, щоб повторити успіх попередніх двох фільмів. Почалися зйомки, та як же здивувався Віталій Юрченко, коли зустрів у коридорі студії Леоніда Осику, який мав бути в експедиції у Вилково. Виявляється, Осику зупинив роботу, бо йому здалося, що виходить щось не те. Інстинктивно він відчув різницю між задумом і тим, що вже знято. Тому приїхав до Києва, переглянув матеріал і скликав художню раду, не офіційну, а власну – тих людей, яким довіряв. «Це було дуже цікаво. Я, наприклад, такого ніколи не бачив. Ні до, ні після. Щоб режисер сам зупинив зйомки і оприлюднив свої сумніви! Сумніви, як правило, митець ховає в собі. Але такий вже він був»⁵. Однак, у присутніх, доброзичливо налаштованих до Осики, матеріал сумнівів не викликав. Режисер поїхав закінчувати знімати фільм. А коли роботу завершив, погода в суспільстві різко помінялася: вже повним ходом ішла атака влади на українське поетичне кіно, представником якого був і Осику. Змінилось ставлення і до фільму – «Діда лівого крайнього» заборонили. І фільму глядачі не побачили.

Отже, фактично єдина головна роль в екранній біографії Миколи Яковченка стала доступною глядачам років через двадцять. Зіграв він літнього робітника-маляра, який фарбує у Києві фасади будинків. Крім цього, він – батько трьох синів, двоє з яких досить відомі люди: один – учений, керівник великого науково-дослідного інституту, другий – телекоментатор. Третій продовжує трудову династію, працює, як і батько, маляром. А внук – знаменитий футболіст київського «Динамо» (звідси й назва фільму). Леонід Осику захоплювався талантом Яковченка і вважав актора ще не розкритим у кіно. Але режисер зосередився не на трудових показниках, а на родинно-побутових подіях. З роботою безпосередньо пов'язаний чи не єдиний епізод фільму: старий маляр гнівається і сварить свого сина (Борислав Брондуков) за неякісно виконану

роботу, спересердя виливаючи відро фарби на бруківку. Син-телекоментатор (Костянтин Степанков) у студії намагається записати свого батька – уславленого трудівника, запитуючи про його погляди на життя. Той сприймає ті питання як дешево і непотрібну комедію й, відмовившись відповідати, встає зі стільця і «виходить з кадру». Син, спантеличений непередбаченою поразкою, просить батька зачекати на нього в його квартирі. Старий зустрічає там красиву незнайомку і проникається до неї симпатією. Дівчина (Антоніна Лефтії) сповідує сучасні погляди на стосунки чоловіка і жінки, для неї важливі почуття, а не штамп у паспорті. Втім, після зустрічі з дідом вона починає розуміти, що такі стосунки без офіційного шлюбу принижують її. Головна ж колізія полягала в тому, що старий маляр, випадково зустрівши свою давню знайому (В. Сперантова), таку ж самотню, як і він, вирішує з нею одружитись. На жаль, акторською удачею для Яковченка фільм не став. Його манеру говорити, яка в реальному житті викликала сміх, у фільмі не використано, натомість з'явився навіть пафос, зокрема в промові, яку він виголошує на весіллі в родичів.

До речі, для цього фільму Володимир Губа написав пісню-романс, замовивши текст до готової музики Валерію Куринському. «Але що найцікавіше, – згадував Володимир Петрович, – я ж повинен був у першу чергу розраховувати на Яковченка. Отож я познайомився з Яковченком і з жахом усвідомив, що більше квінти він не може дати. Діапазон дуже обмежений. Але страшенно яскравий. На превелике щастя, спів його зафіксований – зберігається в моїй фонотеці. У фільмі всі співають по черзі»⁶.

До сторіччя актора у сквері перед театром ім. Ф. Франка з'явився зворушливий пам'ятник: на лавочці сидить Микола Яковченко, а поруч – його улюблений песик Фанфан. Увічнення його пам'яті тривало вже незалежно від ювілейних дат. 2008 року Володимир Артеменко поставив фільм «Інше життя, або Втеча з того світу» за сценарієм Віри Мельник. Прототипом головного героя був Микола Яковченко, а зіграв його Василь Баша. 2010-го з нагоди 110-річчя народного артиста України ГО «Чернігівське земляцтво» в рідному місті артиста Прилуках утретє провела творчий конкурс ім. М. Яковченка. Створено 40-хвилинний відеофільм «Бути». У ньому чимало місця відведено конкурсу та інтерв'ю із соратниками артиста. Понад 20 осіб згадали його добрим словом. Продюсер Євген Калін, за фахом оператор, поетично зняв краєвиди Прилук, садибу, де колись жила родина Яковченка, церкву, в якій хрестили Миколу. Режисер Валентина Шестопалова знала актора ще за життя, і тому у стрічці – любов і симпатія до нього. А ще стараннями історика Ірини Матяш вийшло дві книжки про видатного актора. Земляки українського коміка постарались, щоб унікальний талант з часом не відходив у небуття. Але, звичайно, створення повноцінного кінопортрета унікального майстра сміху ще в майбутньому.

⁴ Юрченко В. Несподіваний фільм Леоніда Осики // Кіно-Театр. – 2002. – № 3. – С. 16.

⁵ Там само – С. 17.

⁶ Губа Володимир. «Дід лівого крайнього»: на межі соціального табу... – С. 20.